

SOCIALIAI PAŽEIDŽIAMŲ ASMENŲ KELIAS LINK AUKŠTOJO MOKSLO: KULTŪRINIS KAPITALAS IR JO VYSTYMASIS

Asta DILYTĖ-KOTENKO

Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos Institutas

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

<https://doi.org/10.5755/j01.ppaa.22.3.34244>

Anotacija. Lygių galimybių švietimo sistemoje užtikrinimas ir švietimo prieinamumas pripažįstamos kaip vertingos priemonės mažinti nelygybei visuomenėje. Aukštojo mokslo prieinamumui gali daryti įtaką įvairūs veiksniai: instituciniai apribojimai, asmens socialinis, kultūrinis, ekonominis kapitalai. Švietimo lauke itin vertinamas kultūrinis kapitalas (kultūriniai objektai, kalbos kodai, elgesio manieros, pomėgiai, aukštosios kultūros vertinimas). Kuo labiau asmens šeimoje suformuotas kultūrinis kapitalas atitinka švietimo lauko reikalavimus, tuo didesnę grąžą (išsilavinimą, pasiekimus) jis gauna. Asmenys, kilę iš žemas pajamas turinčių šeimų, tautinių mažumų grupių, turintys negalią, taip pat tie, kurie gyvena kaimo vietovėse yra socialiai pažeidžiami švietimo lauke, nes dėl negalios, lėšų stokos šeimoje, gyvenamosios vietos ar tautybės (su tuo susijusių kalbos barjerų) neturėjo galimybių įgyti kultūrinio kapitalo šeimos aplinkoje. Straipsnio tikslas – nustatyti, koks yra socialiai pažeidžiamų asmenų, pasiekusių aukštąjį išsilavinimą, kultūrinis kapitalas ir kaip jis vystėsi. Tam tikslui pasiekti atliktas tyrimas – pusiau struktūruoti interviu su socialiai pažeidžiamais asmenimis, pasiekusiais aukštąjį išsilavinimą. Tyrimo rezultatai rodo, kad informantų kultūrinis kapitalas mokymosi pradžioje neatitiko švietimo lauko reikalavimų. Švietimo laukas reikalavo iš informantų aktyvaus dalyvavimo pamokose, pastangų mokytis, tobulėjimo, gero mokymosi, mokyklos taisyklių laikymosi, visuomeniškumo. Mokymosi pradžioje informantai turėjo mažai kultūrinių praktikų ir objektų, jiems buvo sudėtinga suprasti mokyklos normas, taisykles. Kultūrinis kapitalas mokymosi eigoje vystytas per: bendras praktikas su draugais, draugų ir šeimos palankias mokymuisi nuostatas, aplinkinių pavyzdį ir paskatinimą, naudojimąsi savo aplinkoje esamais kultūriniais išteklių, knygų skaitymą, piešimą, grojimą muzikos instrumentais. Informantai dėjo daug pastangų mokytis, neatsilikti nuo bendraamžių, kontroliavo savo elgesį, slėpė savo socialinę kilmę, kad ji neišduotų jų ktoniškumo nuo bendraamžių, socialiniu aktyvumu demonstravo vertumą užimti aukštą poziciją švietimo lauke. Informantai formalaus ugdymo pabaigoje jau buvo pritaikę savo kultūrinį kapitalą prie švietimo lauko, nes jie gaudavo gerus įvertinimus, norėjo toliau tęsti mokymąsi ir studijuoti. Straipsnio rezultatai praplečia žinojimą apie kultūrinio kapitalo vystymo procesą, socialiai pažeidžiamų asmenų patirtį švietimo lauke.

Reikšminiai žodžiai: socialiai pažeidžiami asmenys, kultūrinis kapitalas, švietimas, aukštasis mokslas.

Keywords: socially vulnerable persons, cultural capital, education, higher education.

Įvadas

Švietimas šiuolaikinėje visuomenėje suprantamas kaip vienas iš pagrindinių socialinės gerovės garantų tiek individui, tiek visuomenei. Aukštesnis išsilavinimo lygis lemia didesnę įsidarbinamumo lygį (asmenų, turinčių tik pagrindinį išsilavinimą, užimtumo lygis yra beveik du kartus mažesnis nei turinčių baka-

lauro ar magistro laipsnį (EBPO, 2017)) ir aukštesnes pajamas (Lietuvoje suaugusieji, kurie turi bakalauro diplomą uždirba 49 proc. daugiau, nei įgiję vidurinę išsilavinimą (EBPO, 2016)). Išsimokslinimo laipsnis akivaizdžiai yra susijęs su pasiektu profesiniu statusu (Leonavičius, 2011). Lygių galimybių švietimo sistemoje užtikrinimas pripažįstamas kaip vertinga priemonė mažinti nelygybę visuomenėje. Dėl to siektina, kad kuo daugiau asmenų turėtų galimybę įgyti aukštąjį išsilavinimą. Visgi, Lietuvoje aukštasis mokslas nėra vienodai prieinamas skirtingoms visuomenės grupėms (LSD, 2016). Amartya Sen (2000) išklėlė pajėgumų lygybės principą, kuris suponuoja ne tik lygias formalias galimybes pasiekti aukštąjį išsilavinimą, bet ir pajėgumų turėjimą pasinaudoti tokiomis formaliomis galimybėmis. Vienas iš tokių pajėgumų yra kultūrinis kapitalas, t. y. asmens gyvenimo būdo visuma (Bourdieu, 1997) (šią sąvoką plačiau aptarsime skyrelyje „Kultūrinio kapitalo reikšmė aukštojo mokslo pasiekimui“). Individo pozicija švietimo lauke priklauso nuo kultūrinio kapitalo, kurį jis gali mobilizuoti, ir papildomų turimų kapitalo rūšių (pvz., socialinio, ekonominio, simbolinio kapitalo) dydžio (Bourdieu, 1984).

Skirtingų visuomenės grupių kultūrinis kapitalas skiriasi, kadangi pirminis kultūrinis kapitalas formuojasi individo šeimoje, o remiantis juo per mokyklą, draugus, bendruomenę formuojamas antrinis kultūrinis kapitalas. Nors kultūrinio kapitalo tyrimų pradininkas Pierre Bourdieu (1984) analizavo kultūrinio kapitalo pasiskirstymą skirtingose visuomenės grupėse pagal socialinę klasę, ir teigė, kad žemesnes pajamas turintys asmenys turi mažiau kultūrinio kapitalo, pasak jo, pajamos neturėtų būti naudojamas kaip vienintelis stratifikacijos kriterijus, kadangi tai neleistų suvokti ir analizuoti patirties, kylančios iš socialinių priespaudos struktūrų. Siekiant visapusiškai apžvelgti visuomenę struktūruojančius aspektus, moksliniame diskurse naudojamos ir socialinio pažeidžiamumo (Castel, 2005), socialinės rizikos (Liutkevi, 2015), socialinės atskirties grupių (Levitas ir kiti, 2007), mažiau galimybių turinčio jaunimo (Lisauskienė, Rimkevičienė, 2019) sampratos, kurios leidžia atsižvelgti ne tik į ekonominius, bet ir į socialinius ir kultūrinius aspektus, kurie struktūruoja visuomenę. Pažeidžiamumą galima apibrėžti kaip gyvenimo situaciją, kurioje individų autonomija ir apsisprendimo teisė gali būti laikinai apribota dėl nestabilios socialinės įtraukties ir išteklių paskirstymo visuomenėje (Ranci 2002). Socialiai pažeidžiamais asmenimis švietimo lauke galime laikyti asmenis, kilusius iš žemas pajamas turinčių šeimų, neįgaliuosius, tautinių mažumų grupių atstovus, iš kaimo vietovių kilusius asmenis, kadangi šių grupių asmenys dėl savo negalios, lėšų stokos šeimoje, gyvenamosios vietos ar tautybės (su tuo susijusių kalbos barjerų) neturėjo galimybių įgyti pirminio kultūrinio kapitalo, reikalingo švietimo lauke, šeimos aplinkoje.

Socialiai pažeidžiamais asmenims Lietuvoje sunkiau pasiekti aukštąjį išsilavinimą – aukščiausio ir žemiausio socialinio, ekonominio statuso moksleivių tikimybės studijuoti atotrūkis Lietuvoje siekia 51 proc. (STRATA, 2020a). Aukštesni už šalies vidurkį Tarptautinio mokinių pasiekimų tyrimo (angl. Organization's of Economic Cooperation and Development Programme for International Student Assessment, toliau – OECD PISA) rezultatai stebimi sostinėje ir didžiuosiuose miestuose, kaimo mokinių – mažesni visose tyrimo srityse (Skurdo mažinimo organizacijų tinklas, 2022). Kaimo ir didžiųjų miestų mokyklų mokinių rezultatų skirtumas 2018 m. tapo didesnis negu 60 EBPO PISA tyrimo skalės taškų, atskirtis tarp miesto ir kaimo mokyklų mokinių pasiekimų vis didėja (Zabulionis, 2020). Pagal STRATA (2022), matomas mažesnis valstybinių brandos egzaminų išlaikymo lygis tarp: mokinių, kilusių iš žemas pajamas turinčių šeimų (gaunančių finansinę ar kitokią paramą) (nuo bendraamžių atsiliko 27 proc.), moksleivių, kuriems nustatytas sunkus neįgalumas (atsiliko 38 proc.), moksleivių, kurie mokėsi lenkų ir rusų kalbomis (atsiliko 15 proc.). Negalią turintys asmenys į aukštąsias mokyklas įstoja rečiau nei neturintys specialiųjų poreikių, negalios: 2019 m. atotrūkis siekė 4 kartus (STRATA, 2020b). Neįgaliųjų, asmenų, įgijusių vidurinę išsilavinimą lenkų ar rusų kalba, asmenų, kilusių iš socialiai nepalankios aplinkos, asmenų, turinčių menku finansinius pajėgumus, galimybės pasiekti aukštąjį išsilavinimą yra mažesnės (Aleksandravičiūtė, Jakštys, 2014).

Todėl reikšminga analizuoti sėkmės atvejus – asmenis, kilusius iš socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių, kuriems pavyko pasiekti aukštąjį išsilavinimą ir atskleisti, kaip jie pritaikė savo kultūrinį kapitalą prie švietimo lauko. Socialinę stratifikaciją analizavo Lietuvos autoriai (Brazienė, 2002; Taljūnaitė, 2004;

Matulionis, 2016; Luobikienė, 2016, Mikutavičienė, 2009) ir užsienio autoriai (Arends, 1998; Giddens, 2005; Nunn ir kiti, 2007; Serna, Woulfe, 2017; Bodovski ir kiti, 2017), tačiau esamiems tyrimams trūksta išsamumo, menkai analizuotos subjektyvios individų patirtys. Matulionis (2016) pažymi, kad Lietuvos visuomenės socialinė struktūra tiriama nepakankamai visapusiškai. Quinn (2004) pabrėžia, kad itin svarbu tyrimų lauke neapsiriboti mokinių socialinės paramos poreikiais ar institucinėmis kliūtėmis, o tirti kultūrinį naratyvą ir šeimos aplinkos kontekstą, darbininkų klasės studentus. Susikonsultavimas į vieną socialinės struktūros pjūvį yra reikšmingas tam tikroje socialinių santykių tyrimo srityje (Matulionis, 2016) – pavyzdžiui švietimo sistemoje. Lietuvoje pasigendama tyrimų, kuriuose būtų vertinamas emancipacinis švietimo pobūdis, socialinis teisingumas, socialinė integracija ir įgalinimas, lygios galimybės (Mikutavičienė, 2009); subjektyvus socialinis teisingumas švietime (Žalimienė ir kiti (2011), atskleidžiamas individų gyvenimo kelias (Matulionis ir kiti, 2010).

Šio straipsnio **tyrimo objektas** yra socialiai pažeidžiamų asmenų, pasiekusių aukštąjį mokslą, kultūrinis kapitalas ir jo vystymasis. Tyrimas, kitaip nei dauguma esamų tyrimų, susitelkia ne į klausimą, kodėl tam tikroms visuomenės grupėms nesiseka švietimo sistemoje, o į sėkmės atvejus, analizuojant, kaip socialiai pažeidžiami asmenys, kuriems pavyko pasiekti aukštąjį išsilavinimą, įgijo trūkstamą kultūrinį kapitalą. Tai suteikia naujų žinių apie skirtingų socialinių grupių socialinį mobilumą bei socialinį teisingumą švietime. Šis straipsnis užpildo spragą žinių apie socialiai pažeidžiamų asmenų kultūrinio kapitalo formavimąsi. Straipsnyje analizuojamos subjektyvios individo praktikos, nuostatos, susijusios su aukštojo mokslo studijų pasirinkimu ir kultūrinio kapitalo vystymosi procesas. Aktualu analizuoti asmenų gyvenimo trajektorijas per individualią prizmę, nes asmeniniai žmonių sunkumai, jų subjektyvios įtampos ir problemos dažnai atspindi socialines struktūras ir jų problemas (Bourdieu, 1997). Esamuose socialinės stratifikacijos švietime tyrimuose dažniausiai susitelkiama į patį studijų procesą, kaip jį tobulinti siekiant užtikrinti lygias galimybes studijuoti visoms visuomenės grupėms. Tuo tarpu šiame straipsnyje analizuojamas laikotarpis iki studijų pradžios. Straipsnyje remiamasi Bourdieu (1984) stratifikacijos pagal kapitalus teorija, kuri leidžia tyrinėti individų gyvenimo būdą, polinkius, kurie turi didelę įtaką asmens galimybėms švietimo sistemoje (Burke, Wilkins, 2015).

Straipsnio **tikslas** – nustatyti, koks yra socialiai pažeidžiamų asmenų, pasiekusių aukštąjį išsilavinimą, kultūrinis kapitalas ir kaip jis vystėsi. Straipsnio tikslą padės atskleisti šie *klausimai*: 1. Kokia yra teorinė kultūrinio kapitalo reikšmė aukštojo mokslo pasiekimui, 2. Koks yra socialiai pažeidžiamų asmenų, pasiekusių aukštojo mokslo studijas, kultūrinis kapitalas, kaip jis vystėsi ir kokio kultūrinio kapitalo reikalavo švietimo laukas?

Kultūrinio kapitalo reikšmė aukštojo mokslo pasiekimui

Kultūrinis kapitalas suprantamas kaip: objektai (pvz., kultūriniai artefaktai, knygos, meno dirbiniai), įkūnytas kultūrinis kapitalas (pvz., skonis, kalbos kodai, elgesio manieros, pomėgiai, laisvalaikio praleidimo būdai, aukštosios kultūros vertinimas) ir institucionalizuotas kultūrinis kapitalas (akademiniai kredencialai) (Bourdieu, 1997). Individui, norint būti efektyviam švietimo lauke, reikalingas kultūrinis kapitalas. Švietimo lauke norint gauti akademinis kredencialus individui reikia išmanyti vyraujančią akademinę kalbos kodą, gebėti kategorizuoti ir išreikšti sudėtingas idėjas, suprasti mokymosi medžiagą ir gebėti planuoti laiką, naudotis informacijos šaltiniais, turėti karjeros planavimo gebėjimus (Johnston ir kiti, 2010). Taip pat reikalingos žinios apie galiojančias normas, vertybes ir bendravimo būdus, kurios gali net radikaliai skirtis nuo to, ką asmuo buvo įgijęs šeimoje (Conley, 2001). Turintiems kultūrinį kapitalą, geriau sekasi suprasti abstrakčias ir formalias kategorijas, su kuriomis susiduriama švietimo lauke, ir transformuoti savo žinojimą ir gebėjimus į oficialius kredencialus – aukštąjį išsilavinimą (Bennet ir kiti, 2009). Kultūrinis kapitalas leidžia individams pritaipyti akademinėje aplinkoje, suteikia įrankius kategorizuoti ir išreikšti sudėtingas idėjas (Serna, Woulfe, 2017). Pasak Kozolo (1993) švietimo įstaigos yra persmelktos lūkesčių, susijusių su elgesio taisyklėmis, raiškos būdais ir biografijos sukonstruotu žinojimu, suteikiančiu

tam tikriems asmenims (pvz., tiems, kurie šeimoje įgijo pirminį kultūrinį kapitalą) konkurencinį pranašumą prieš kitus asmenis. Pavyzdžiui, mokykloje dominuojantis legitimus būdas vertinti kultūrą ir meno darbus yra palankus tiems, kurie nuo ankstyvo amžiaus turėjo prieigą prie kultūros resursų namuose (Bourdieu, 1984).

Žemesnių socialinių klasių atstovų ir aukštesnių socialinių klasių atstovų kultūrinis kapitalas skiriasi. Socialinės grupės turi skirtingą, kartais net antagonistišką santykį su kultūra, priklausanti nuo sąlygų, kuriomis įgijo savo kultūrinį kapitalą (Bourdieu, 1984), pvz., aukštesnės socialinės klasės asmenims būdingas domėjimasis opera, teatru – meno rūšimis, kurios reikalauja gilesnio mąstymo ir supratimo, o žemesnės socialinės klasės asmenys vertina meną, kuris yra nuolankus, paprastas, pagarbus (Bourdieu, 1984). Individų kultūrinis kapitalas gali skirtis dėl jų tautybės, gyvenamosios vietos (Trakšėlys, 2009). Kaimo gyventojai kenčia dėl prastesnio socialinių, kultūros paslaugų prieinamumo (Strateginių studijų centras ir kiti, 2007), o tai gali neigiamai veikti jų kultūrinį kapitalą dėl kultūrinių išteklių stokos. Matomi kultūrinių praktikų skirtumai pagal gyvenamąją vietą (Bourdieu, 1984) – mažesnėse vietovėse mažesnis kultūros „vartojimas“ dėl to, kad mažesnė kultūrinių resursų pasiūla, o tuo pačiu dėl mažo kultūros resursų vartojimo (mažos „paklausos“) mažai ir kultūrinių resursų. Neįgalieji dažnai jaučia kultūrinę stigmą, kad jų gebėjimai yra prastesni nei neturinčių negalios, todėl jiems sunkiau pasiekti aukštąjį išsilavinimą. Šią stigmą jie išsąmonina per tėvų nuostatas, aplinkinių žemesnius lūkesčius. Tautinių mažumų atstovams sunkiau įgyti kultūrinį kapitalą dėl kalbos barjero.

Nevienodą asmenų kultūrinį kapitalą, įgytą šeimoje, lemia skurdas, šeimos disfunkcija, nes individo šeima, gyvenamoji aplinka formuoja atitinkamas asmens nuostatas, vertybes ir gyvenimo būdą, t. y. kultūrinį kapitalą. Pvz., aukštas pajamas turinčių šeimų vaikai dažniausiai šeimoje turi kultūrinius resursus, yra socializuojami ir ten įgyja kultūrinį kapitalą, kuris leidžia pritaikyti akademinėje aplinkoje, o skurdžiose šeimose augantys vaikai tokių galimybių dažniausiai neturi (pvz., yra mažiau išstobulinę socialinius gebėjimus (Kalvaitis, 1996)). Tokios šeimos negali suteikti vaikui būtinų mokymosi priemonių, leisti į mokamus būrelius, sudaryti tinkamų sąlygų mokytis namuose (Trakšėlys, 2015), tokioje šeimoje augantys vaikai turi mažesnę motyvaciją siekti aukštojo išsilavinimo (Platūkytė, 2020). Vaikų, kurie auga rizikos šeimose, kalba ir vertybės neatitinka akademinės mokyklos kultūros (Bernstein, 1985, cituota Giddens, 2005). Kiliusieji iš žemas pajamas turinčių šeimų, tautinių mažumų grupių, gyvenantys kaimo vietovėse gali patirti sunkumų ugdantis dėl kultūrinių ir lingvistinių barjerų, informacijos stokos (European Commission, EACEA, Eurydice, 2019).

Bourdieu, Passeron kiti (1981) teigė, kad kultūrinis kapitalas dažniausiai perduodamas šeimoje, socialinėje aplinkoje. Šis, pirminis kultūrinis kapitalas veikia kaip pagrindas, suteikiantis bazinius kultūrinius modelius, nuo kurių atsispyrus galima plėtoti kultūrinį kapitalą (Bourdieu, 1984). Individų įnešamas kapitalas (jo dydis ir struktūra) lemia jų trajektoriją ir poziciją švietimo lauke (Bourdieu, Wacquant, 1992). Per vertybinių nuostatų ugdymą ir praktiką mokykla padeda formuoti bendras, perkeliamas dispozicijas, nukreiptas į legitimą kultūrą. Šios dispozicijos formuojamos per moksliskai pripažįstamas žinias ir praktikas, ir gali vystytis ne tik per ugdymo turinį, bet ir per nepastebimus polinkius akumuliuoti patirtis ir žinias (Bourdieu, 1984). Švietimo sistema suteikia labiau racionalizuotą, akademizuotą kultūrinį kapitalą, o ne paremtą instinktais, kaip įgyjant jį šeimoje. Tiems, kurie įpratę mokytis šeimoje nuo ankstyvų dienų, švietimo sistema jų kultūrinį kapitalą tik papildo, praturtina, ir jų kultūrinis kapitalas skiriasi nuo tų, kurie jį įgijo tik mokykloje.

Pasak Bourdieu (1984) švietimo laukas palaiko esamą stratifikaciją visuomenėje ir „veda“ individus tokiomis trajektorijomis, kokios atitinka jų kultūrinį kapitalą. Visgi, individai turi galimybę keisti jiems „nulemtą“ gyvenimo trajektoriją. Sėkmę švietimo lauke gali lemti individo gebėjimas maksimaliai išnaudoti kultūrinį kapitalą, įgytą šeimoje, nepaisant jo kiekio. Laimėjimai švietimo lauke taip pat priklauso nuo individo turimo kapitalo evoliucijos, t. y. nuo jo socialinės trajektorijos ir dispozicijų (polinkių). Kultūrinis kapitalas įgyjamas palaipsniui, per reguliarių susidūrimą su kultūros darbais ir kultūringais žmonėmis

(Bourdieu, 1984). Individams pakeisti savo „nulemtą“ trajektoriją gali padėti savistaba, refleksyvumas, kurie leidžia iki tam tikro laipsnio kontroliuoti kai kuriuos individą determinuojančius veiksnius (Bourdieu, 1984). Lewis (1966) teigia, kad skurde augantys asmenys gali turėti nusiteikimą mokytis, vertinti kultūrinius objektus, o skurdo kultūrą leidžia įveikti: intelektualus ugdymas, stiprybės (asmeninės, esamų resursų išnaudojimas), tikėjimas (kaip pozityvistinės psichologijos pagrindas).

Metologija

Šio straipsnio tikslui pasiekti atliktas tyrimas remiasi indukcine tyrimo logika. Siekiant atskleisti individų kultūrinį kapitalą, jo vystymąsi, duomenų rinkimui naudotas giluminio pusiau struktūruoto interviu metodas. Konstruojant interviu gaires taip pat atsižvelgta į biografinio interviu metodą – siekiama aprėpti informantų biografiją nuo gyvenimo pradžios iki studijų. Tokiu būdu tyrimo instrumentas leidžia atskleisti subjektyvią socialinių procesų reikšmę ir prasmę, individo perspektyvą apie analizuojamus jo gyvenimo aspektus.

Šiame tyrime taikyta kriterinė imties vienetų atranka. Kriterinės atrankos tikslas – atrinkti informantus, atitinkančius kriterijus, kurie būtų aktualūs tyrimo tikslui. Pasirinkti tokie informantų kriterijai: pasiekę aukštąjį išsilavinimą (studijuojantys arba yra baigę studijas), 19-27 metų amžiaus (gim. 1995-2003 m.) ir, yra kilę iš socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių: kilę iš kaimo vietovės, neįgalieji (turintys bet kokią negalią), žemas pajamas turintys ir dėl to socialinę stipendiją gaunantys asmenys; tautinių mažumų atstovai. Tyrime pasirinkta tirti 19-27 metų asmenis (gim. 1995-2003 m.), nes ši karta patyrė naujos, po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo metu suformuotos švietimo sistemos poveikį, kuris skiriasi nuo ankstesnių kartų, kurios mokėsi sovietinėje švietimo sistemoje (tiriami informantai pradėjo formalų ugdymą nuo 2000-ųjų metų, kai jau buvo pilnai susiformavusi nepriklausomos Lietuvos švietimo sistema, patvirtinti visus jos lygmenis reglamentuojantys teisės aktai). Socialiniai pažeidžiamus asmenis identifikuojantys kriterijai pasirinkti dėl to, kad individai, gyvenantys kaimo vietovėse, neįgalieji, žemas pajamas turintieji, tautinių mažumų atstovai turi menkesnes galimybes įgyti kultūrinį kapitalą šeimoje (Bellandi ir kiti, 2020; Bourdieu, 1984).

Tyrimo metu atrinktas 21 informantas (detalesnė informacija apie informantus yra 1-oje lentelėje) su kuriais buvo atlikti interviu; interviu trukmė sudarė 45-100 min. Interviu buvo atlikti nuotoliniu būdu (per Zoom platformą) 2021 lapkričio – 2022 m. balandžio mėn. Interviu pasirinkta atlikti nuotoliniu būdu dėl tuo metu galiojusių karantino suvaržymų.

Duomenų analizei taikyta kokybinė turinio (angl. content) analizė **atviro kodavimo** principu iš surinkto duomenų masyvo išskiriant subkategorijas ir kategorijas, naudojant programą „MaxQda 2020“. Po to duomenų masyvas analizuotas pasitelkiant pirminį pagal Bourdieu (1984) teorines kategorijas (pvz., kultūrinio, socialinio, ekonominio kapitalo sampratas) kaip gaires priskiriant teksto segmentus prie kodų. Po to esami kodai peržiūrėti atsižvelgiant į jų pagrįstumą, prireikus kodai apjungti. Susisteminius duomenis identifiukuotos tapačios frazės, bruožai, ryšiai, seka, skirtumai tarp konkrečių kodų, išskirtos temos / kodai aktualūs tyrimo tikslui, apibendrinti ir interpretuoti duomenys.

Tyrimo etika buvo užtikrinta prieš tyrimą supažindinant informantus su tyrėjos atstovaujama įstaiga, tyrimo tikslais, kaip vyks tyrimas, kur bus naudojami tyrimo rezultatai, gaunant informantų rašytinį sutikimą dalyvauti tyrime, nuasmeninant tyrimo duomenis.

Tyrimas turi apribojimų: apima tik tam tikro amžiaus tiriamuosius (kitos kartos asmenų patirtis ir švietimo lauko reikalavimai gali skirtis), neapima kitų socialinių grupių, kurios gali būti socialiai pažeidžiamos švietimo lauke (teoriniuose šaltiniuose socialiai pažeidžiami asmenys suprantami įvairiapusiškai ir gali apimti ir pvz., grįžusius iš užsienio, kurie dėl gyvenimo kitoje kultūroje galimai sunkiau prisitaiko prie Lietuvos švietimo sistemos reikalavimų). Pažymima, kad kultūrinio kapitalo neatitikimas švietimo laukui nebūtinai lemia prastesnius rezultatus švietimo lauke, nes galimybės švietimo lauke yra susiję ir su kitais veiksniais – pvz., individo socialiniu (Bourdieu, Wacquant, 1992; Putnam, 2000), ekonominiu kapi-

talų (Bourdieu, 1986), institucinėmis sąlygomis (Adhikari, Lovett, 2006). Tyrimo duomenys buvo renkami atliekant interviu nuotoliniu būdu. Toks interviu atlikimo būdas galėjo daryti įtaką informantams: viena vertus, gali būti sunkiau užmegzti ryšį su tyrėju, pasitikėti juo nematant jo „gyvai“ (Howlett, 2022), kita vertus – informantai gali būti linkę laisviau kalbėti jautriomis temomis būdami savo pažįstamoje namų aplinkoje (Jenner, Myers, 2019).

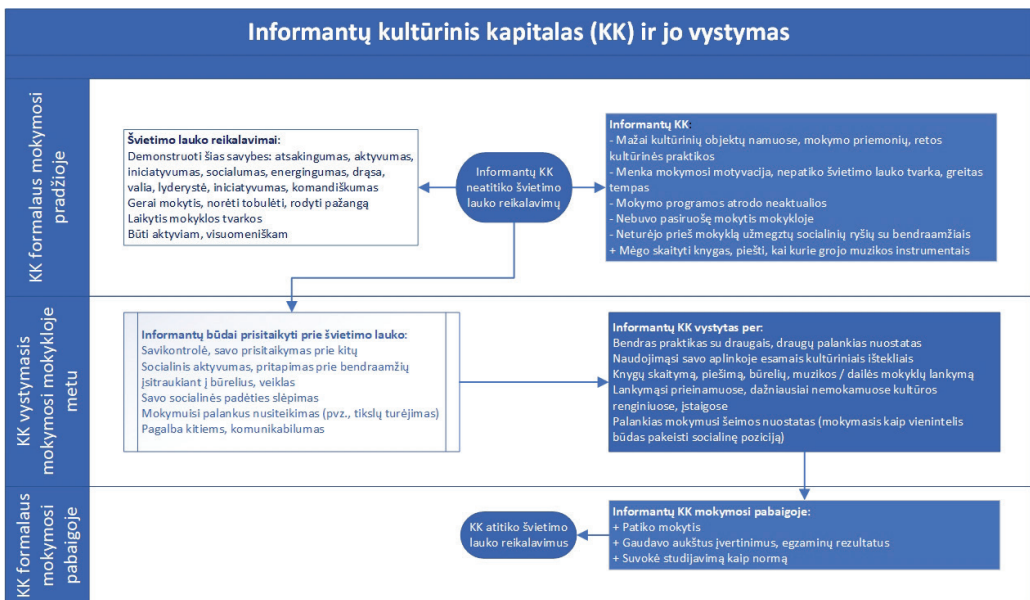
1 lentelė. Informantų požymiai

Informanto Nr.	Išsilavinimas	Amžius	Socialinio pažeidžiamumo požymis				Kiti požymiai
			Turi žemas pajamas	Gyvena kaime	Turi negalią	Priklauso tautinės mažumos grupėms	
I1	Bakalauras (dar studijuojama)	21	+	+			augino globėjai
I2	Bakalauras (dar studijuojama)	22	+				LGBTQ asmuo
I3	Magistras	25			+		
I4	Bakalauras (dar studijuojama)	21	+	+			
I5	Magistras	27	+	+			
I6	Bakalauras (dar studijuojama)	20	+	+			
I7	Bakalauras	23				+	augo daugiavaikėje šeimoje
I8	Bakalauras (dar studijuojama)	20		+			
I9	Bakalauras (dar studijuojama)	23			+		
I10	Magistras (dar studijuojama)	23		+		+	augino globėjai, gavo globojamo vaiko išmoką
I11	Bakalauras (dar studijuojama)	20	+				vienintelis šeimoje turi aukštąją išsilavinimą
I12	Bakalauras (dar studijuojama)	19		+			turi nerimo problemų
I13	Magistras (dar studijuojama)	24	+	+			augo globėjų šeimoje
I14	Bakalauras (dar studijuojama)	21		+			augo daugiavaikėje šeimoje
I15	Magistras (dar studijuojama)	26	+				
I16	Magistras (dar studijuojama)	27		+			gavo globojamo vaiko išmoką, augo globėjų šeimoje, vienintelė šeimoje su aukštuoju išsilavinimu
I17	Magistras	26		+			
I18	Magistras (dar studijuojama)	27		+			
I19	Magistras (dar studijuojama)	24		+			augo tik su mama (vieniša šeima)
I20	Bakalauras (dar studijuojama)	22	+				
I21	Bakalauras (dar studijuojama)	19		+			

Šaltinis: sudaryta autorės.

Rezultatai

Atlikta išsami interviu analizė (interviu analizės rezultatai pateikti 1 paveiksle) atskleidė, kad socialiai pažeidžiamų asmenų kultūrinis kapitalas pradėjus formalų ugdymą buvo panašus į Bourdieu (1984) įvardytų žemesnių socialinių klasių asmenų, tačiau skyrėsi tuo, kad šeimos turėjo palankias nuostatas mokymuisi. Informantų kultūrinės praktikos buvo retos: jie retai lankydavosi kultūros įstaigose, jų laisvalaikis apsiribodavo muzikos klausimu, televizoriaus žiūrėjimu, buitines darbų atlikimu pvz., „<...>visada stengdavaisi, jeigu kažkokie papildomi darbai, prisidėti, nes vis tiek, ir maistas, ir išlaikymas, visa tai kainuoja.“ (I4). Informantai stokojo mokymosi motyvacijos (pvz., „<...> mokymosi motyvacijos praktiškai neturėjau<...>“ (I16)), nebuvo pasiruošę mokyti mokykloje (pvz., „<...> pusbrolis buvo jau kažkiek pasiruošęs pirmai klasei, o aš tai visiškai nebuvau pasiruošusi.“ (I10)), jiems atrodė neaktualu tai, ko mokoma mokykloje, pvz., „<...> atrodė, kad ir kitus dalykus norėtūsi mokyti“ (I1). Jie nemokėjo naudotis kompiuteriu, neturėjo hobių, tad buvo sudėtinga rasti bendrą kalbą su bendraamžiais. Informantų šeimose trūko kultūrinių objektų (jie namuose jų neturėjo arba jie neatitiko jų amžiaus), šeimos įpročiai iš dalies ribojo kultūrinio kapitalo vystymąsi: retai lankytasi kultūros renginiuose, tėvai / globėjai dėl didelio darbinio užimtumo retai išitraukdavo į vaikų laisvalaikį; vaikui neorganizuodavo veiklų laisvu laiku (pvz., *kadangi kaip ir visi dirbo, visi buvo užsiėmę, manęs niekas neturėjo laiko kažkur vesti, niekur neišleisdavo.*“ (I19)). Kita vertus, informantai mėgo skaityti knygas, piešti, kai kurie mokėsi groti. Tuo informantai buvo šiek tiek panašūs į bendraamžius, kurie ne tik skaitė knygas, mokėsi piešti, bet ir laisvalaikiu lankė įvairius būrelius, jiems gerai sekėsi mokyti nuo pat formalaus ugdymo pradžios. Informantai mokymosi pradžioje nesuprato mokyklos elgesio taisyklių, stokojo ir socialinių ryšių, kurie galėtų padėti kompensuoti kultūrinio kapitalo trūkumą (pvz., kiti vaikai jau buvo susidraugavę, kadangi prieš tai lankė darželį, turėjo savo palaikančią draugų ratą). Informantai pradėję mokyti iš dalies neatitiko mokyklos keliamų lūkesčių (pvz., kaip teigė informantė, kadangi prieš mokyklą nelankė darželio, „<...>nemačiau mokymosi aplinkos, kaip ji atrodo, kaip funkcionuoja“ (I16)), neturėjo kai kurių mokymosi priemonių.

1 Pav. Informantų kultūrinis kapitalas ir jo vystymas

Šaltinis: sudaryta autorės.

Švietimo laukas reikalavo iš individų tam tikro kultūrinio kapitalo: švietimo lauke priimtinių normų (pagarbos, paklusnumo (pvz., „<...> jei jų elgesys yra kitoks, neklauso mokytojo reikalavimų, tai tave gali vertinti kitaip“ (I11)), atsakingumo, aktyvumo, iniciatyvumo, socialumo, energingumo, drąsos, valios, lyderystės, iniciatyvumo, komandiškumo (pvz., „<...> daug reikalaudavo galbūt mūsų nuomonės ir diskusijų. Man tas nelabai patikdavo ir aš užsidarydavau, ir galų gale net nebeatsakydavau“ (I8)), gero mokymosi, mokymosi tęsimo aukštajame moksle (pvz., (pvz., „<...> gimnazijoje yra kaip ir nerašyta taisyklė, kad visi eis studijuoti<...>.“ (I1)). Norėta, kad mokiniai aktyviai dalyvautų pamokose, laikytųsi mokyklos tvarkos ir taisyklių (pvz., nevēluotų į pamokas, netrukdytų mokytojui vesti pamokos ir pan. (pvz., „<...> būdavo, jei kažko vieną kartą nepadarai, tai vos ne nurašydavo, kad iš tavęs bus koks nors „pašalpinis“.“ (I2)), būtų visuomeniškai (savanoriautų, atstovautų kitus mokinius). Švietimo lauke tikėtasi, kad mokiniai domėsis klasikine literatūra, norės mokytis groti muzikos instrumentais. Švietimo lauke pozityviau žiūrėta į mokinius, kurie sugebėjo parodyti savo gebėjimą mokytis (rodydavo pastangas mokytis), padarydavo pažangą mokymesi. Individų *habitus* (nuostatos, polinkiai) skyrėsi nuo švietimo lauko reikalavimų: jiems nepatiko švietimo lauko tvarka, taisyklės, greitas tempas (pvz., „<...> numesdavo pavyzdžiui matematiką paaiškine, o kitą pamoką jau kitą temą pradeda.“ (I14)).; ugdyme jie norėjo daugiau aspektų, kurie būtų praktiški, pritaikomi jų kasdienybėje. Informantų kultūrinis kapitalas formalaus ugdymosi pradžioje buvo kitoks nei jų bendraamžių („<...> labai svarbu turėti tų žmonių vaikystėje, kad tave pastumtų į tą mokymąsi. <...> visi klasiškai būdavo, tėvai būdavo jų turtingieji, ir žinodavo, kad mokslas tikrai yra pirmoje vietoje. Ir juos skatindavo <...>“ (I5)), neatitiko švietimo lauko reikalavimų.

Informantų prisitaikymo prie švietimo lauko būdai dalinai atitinka Bourdieu (1984) įvardytus aspektus, per kuriuos žemesnių socialinių klasių asmenys gali priderinti savo kultūrinį kapitalą prie bendraamžių ir švietimo lauko bei pasiekti švietimo lauko laimėjimus. Informantai buvo linkę prisitaikyti prie kitų, nepaisyti savo poreikių, jiems buvo būdinga savikontrolė. Norėdami „pritapti“ prie bendraamžių, informantai rodė valios pastangas elgtis taip, kaip elgiasi bendraamžiai, stengdavosi įgyti bendraamžių pasitikėjimą, dalyvauti visur kartu su bendraamžiais, kad nebūti atskiram, įrodyti savo vertę užimti aukštas pozicijas švietimo lauke (pvz., „<...> būna kiti, kurie tiesiog mokykloje, iš kurių yra tyčiojamas, kurie tiesiog pasiduoda <...> Aš tai stengiuosi tam nepasiduoti ir savo jėgomis irtis pirmyn“ (I4)). Informantai nuolat jautė „pareigą“ savo socialiniu aktyvumu demonstruoti savo vertingumą, stengtis neatsilikti nuo bendraamžių, pvz., „<...> tu turi tose grupėse dalyvauti, tu turi bendrauti, tu turi pritarti vienam ar kitam dalykui, turi kažką inicijuoti“ (I13). Informantams būdingas tam tikras emocinis nusiteikimas (psichologinis savęs stūmimas), kuris kompensuoja ekonominio, kultūrinio ar socialinio kapitalo trūkumą, pvz., informantai pasižymėjo pozityviu mąstymu (pvz., nuteikė save, kad studijos yra naudingos), pasitikėjo savimi, turėjo tikslų (pvz., „<...> reikia to užsispyrimo truputį, supratimo, ką tu nori daryti.“ (I14)). Informantams taip pat rūpėjo pasirūpinti kitais, kuriems sunkiau sekasi, jie buvo altruistiški. Noras padėti „panašiams į save“ anot Bourdieu (1984) taip pat būdingas žemesnėms socialinėms klasėms. Informantų tėvų (globėjų, rūpintojų) požiūryje į vaiko mokymąsi atsiskleidžia žemesnėms socialinėms klasėms anot Bourdieu (1984) būdingas dvilypumas, kai skatinama kuo daugiau siekti, bet tuo pačiu nenorima, kad individas ne nutoltų nuo savo socialinės grupės, savo aplinkos. Prisitaikant prie bendraamžių individams tekdavo kontroliuoti savo elgesį (pvz., stengtis įveikti savo baimę dalyvauti būreliuose, visuomeninėje veikloje), slėpti savo socialinę kilmę, kad ji neišduotų jų kitiškumo. Kai kurie individai komunikabilumu bandė užsitikrinti pripažinimą švietimo lauke, stengdavosi rasti bendrą kalbą su įvairiais asmenimis (pvz., „turėjau tokį nesveiką įprotį, kai savo asmenybę priderindavau prie kitų“ (I1)), išsakyti ir apginti savo nuomonę, pvz., „Svarbu yra nebūti droviam, būti drąsiam yra svarbu <...> nebijoti pasakyti, jeigu nesupratai kažko“ (I9).

Tyrimas atskleidė socialiai pažeidžiamų asmenų, pasiekusių aukštąjį išsilavinimą, kultūrinio kapitalo vystymosi procesą. Kultūrinis kapitalas vystytas per: draugus, kurie turėjo kultūrinį kapitalą ir skatino jį įgyti ir pačius informantus bei padėjo pažinti save, savo polinkius ir pasirinkti kelią švietimo sistemoje. Draugų kultūrinis kapitalas perduotas per bendras praktikas: laiko leidimą kartu vaikstant, žaidimą kartu, aktyvų laiko leidimą (pvz., sportavimą), švenčių šventimą, muzikos klausymą. Muzika klausyta

pasinaudojant tėvų (globėjų, rūpintojų) ar brolių / sesių turimais muzikos įrašais, draugų rekomendacijomis. Informantai taip pat pasinaudojo savo aplinkoje esamais kultūriniais ištekiais (bibliotekomis, muzikos / dailės mokyklomis, būreliais, muziejais, kultūros centrais ir pan.). Informantų kultūriniai gebėjimai ugdyti per muzikos klausymą, kai kuriais atvejais – mokymąsi groti muzikos instrumentais, piešti (pvz. „<...> labai daug piešdavom kartu, tiesiog piešdavom, nežinau kodėl, tiesiog patikdavo. Bet čia, kai buvau labai labai maža.“ (I6)). Šeima dažniausiai palaikydavo vaiko kultūrinius polinkius (rasdavo, kaip vaikui parūpinti muzikos instrumentus; lankydavosi vaiko koncertuose, eksponuodavo jo piešinius). Viena iš dažniausių informantų kultūrinių praktikų buvo knygų skaitymas (pvz., „<...> man labiausiai patikdavo, tai skaityti knygas“ (I1)). Informantai naudojo bibliotekomis (pvz., „<...> man visokios nuotykių knygos labai patikdavo, ir aš ten (aut. past.: bibliotekoje) labai daug laiko praleisdavau.“ (I4)), skaitė mokykloje privalomas perskaityti klasikinės literatūros knygas. Namuose informantams buvo prieinamos grožinės literatūros knygos, kai kuriais atvejais ir enciklopedijos; vaikiškos knygos buvo menkai prieinamos namų aplinkoje. Knygas skaityti kai kuriuos individus pratino šeima (pvz., kai kurios šeimos nuo mažumės skaitydavo knygas vaikui ar supažindindavo su biblioteka), taip pat ir tai, kad turėta mažai laisvalaikio praleidimo galimybių (t.y. nebuvo kitų laisvalaikio praleidimo alternatyvų), knygų skaitymas buvo pigus. Informantai stengėsi lankyti kultūros įstaigas, renginius, bet dažniausiai apsiribota savo gyvenamojoje vietoje prieinamais nemokamais kultūros renginiais (pvz., nemokamais koncertais, knygų pristatymais, mugėmis ir pan.), įstaigomis (pvz., vietiniais muziejuais). Kultūrinis vartojimas dažnu atveju buvo pritaikytas prie esamos pasiūlos (kuri pvz., kaimo vietovėse yra menka). Su aukštesne kultūra susipažinta per draugus (pvz., draugai pakvietė į koki nors renginį) ir per mokyklos organizuotas ekskursijas. Informantai lankė muzikos / dailės mokyklas ar kitus užsiėmimus (akademinis užsiėmimas, pvz., olimpiadas), taip pat meninius, šokių, sporto būrelius. Būrelius, užsiėmimus lankyti galima paskatino šie aspektai: aplinkinių pavyzdys (pvz., draugai lankė), aplinkinių paskatinimas (pvz., „<...> mokytoja manęs prašė, kad lankyčiau, tobulėčiau ties tuo, tai aš sutikau dailės būrelį lankyti <...>“ (I9)); noras plėtoti savo pomėgius; galimybės gauti tam tikras lengvatas ar simbolinį kapitalą (pvz., bendraamžių pripažinimą). Būrelius lankyti taip pat motyvavo, kai sekdavosi pradėta veikla. Informantų tėvai (globėjai, rūpintojai) dažniausiai skatino vaikus lankyti būrelius arba bent jau palaikė vaikų iniciatyvą lankyti norimus būrelius (pvz., „<...> paskatinimas buvo iš mamos ir brolio pusės, kad turėti užsiėmimą.“ (I5)). Jie taip pat norėjo, kad vaikas gerai mokytųsi, nes mokslą matė kaip vienintelį būdą vaikams pasigerinti socialinę poziciją. Tyrimo rezultatai rodo, kad informantų šeimose dažnu atveju patiems vaikams perkelta atsakomybė už jų pačių mokymąsi (pvz., „<...> buvau atsakinga pati už save ir kaip mokausi.“ (I1)), kai tuo tarpu aukštesnių socialinių klasių šeimose tą atsakomybę dalinasi ir tėvai (globėjai, rūpintojai). Tai rodo, kad, kaip mini ir Bourdieu (1984), žemesnių socialinių klasių šeimose tėvai, suprasdami, kad negali užtikrinti gerų ekonominių, socialinių ar kultūrinių sąlygų vaikui, riboja savo atsakomybę dėl vaikų, todėl vaikai anksti perima suaugusiesiems būdingas savybes. Informantų šeimose tėvai (globėjai, rūpintojai) labai norėjo, kad vaikai gerai mokytųsi ir pakiltų socialinėje hierarchijoje per mokslą (pvz., „<...> bent jau kažką pradėti, kažką mokyti, kad bent jau diplomą turėti <...> Nes po to ir darbą lengviau, ir po to tiesiog gyvenime lengviau, dėl to ir darbą susirasti, įgūdžių įgauti.“ (I12)). Skatinta mokytis sudarant sąlygas vaikui mokytis, patenkinant jo bazinius poreikius, palaikant vaiko mokymąsi, bet tuo pačiu reikalaujant iš vaiko aukščiausių mokymosi rezultatų, pvz., taikytos sankcijos šeimoje, kad vaikas kuo geriau mokytųsi (pvz., uždraudžiant lankyti būrelius). Visgi, tėvai (globėjai, rūpintojai) ne visada tikėjo, kad vaikas gali pasiekti aukštus rezultatus švietimo sistemoje (pvz., „aš jaučiau, kad manim nėra tokio pasitikėjimo ir tikėjimo, kad man pavyks“ (I7)). Daugumai informantų šeima „įskiepio“ naratyvą, kad mokymasis yra jo atsakomybė ir jų gerovė ateityje priklauso nuo to, kaip jis mokysis, o ne nuo šeimos (tai pasireiškė ir per vaikui ugdytą savarankiškumą, atsakingumą). Informantai, norėdami pasiekti aukštų rezultatų švietimo lauke, dėjo daug pastangų mokantis: papildomai mokydavosi, ruošdavosi egzaminams, dalyvaudavo olimpiadose (pvz., „<...> mokiausi, stengiausi, dėjau daug pastangų, stengiausi gauti geresnius pažymius.“ (I8)). Patirta mokymosi sėkmė skatino informantus stengtis dar geriau mokytis, jiems patiko įveikti sunkumus, jie norėjo „įveikti save“ (pvz., „Kai kyla sun-

kumai besimokant, kai matai, kaip sunku yra kažką išmokyti, pažymį geresnį kaip yra gerą gauti, kiek tu turi mokytis, bandyti atrasti tą savo mokymosi stilių, tiesiog kaip ir žmogus daug kur tobulėji.“ (I14)). Individų pastangos prisitaikyti prie švietimo lauko reikalavimų taip pat pasireiškėdavo pvz., poreikiu išmokyti lietuvių kalbą (tautinėms mažumoms) arba išmokyti skaityti iš lūpų (kurtiesiems). Individai taip pat vystė simbolinį kapitalą – tą daryti jiems padėjo šeimos gera reputacija dėl šeimos tvarkingumo arba brolių / sesių gero mokymosi, jų pačių geras mokymasis, asmeninės savybės, kurios atitiko švietimo lauko reikalavimus (pvz., ramumas, atsakingumas). Kai kurie individai įgavo simbolinį kapitalą dėl gebėjimo pasipriešinti švietimo lauko simboliinei prievartai, pvz., atsikirsti tiems, kurie tyčiojasi, socialinio aktyvumo pvz., atstovaujant kitų mokinių interesus (pvz., „<...> aš būdavau mokykloje aktyvi, tai tikriausiai man reikėdavo tik pasisakyti ir visi...“ (I13)).

Analizuojant interviu metu gautus duomenis pastebima, kad formalaus ugdymo pabaigoje informantai jau buvo pritaikę savo kultūrinį kapitalą prie švietimo lauko. Jie mokymąsi, studijavimą laikė norma, turėjo polinkį mokytis, turėjo karjeros planavo gebėjimų (tokių kaip: savęs pažinimas, profesijos pasirinkimo apgalvojimas, tikslų turėjimas), gerai mokėsi (gaudavo gerus pažymius, paskatinus mokykloje (pvz., „<...> baigiau ją (aut.past. gimnaziją) kaip viena iš geriau besimokančių mokinių.“ (I16))), norėjo tęsti mokymąsi aukštajame moksle (pvz., „<...> tiesiog studijuoti, tai nebuvo ir kitų minčių<...>“ (I8)).

Išvados

Šiuo straipsniu buvo siekiama atskleisti, koks yra socialiai pažeidžiamų asmenų, pasiekusių aukštąjį išsilavinimą, kultūrinis kapitalas, kaip jis vystėsi, kokio kultūrinio kapitalo reikalavo švietimo laukas. Atlikus empirinį tyrimą nustatyta, kad:

1. Kultūrinis kapitalas teoriniu aspektu yra reikšmingas aukštojo mokslo pasiekimui. Individui, norint būti efektyviam švietimo lauke, reikalingas kultūrinis kapitalas: turintiems kultūrinį kapitalą geriau sekasi suprasti abstrakčias ir formalias kategorijas, su kuriomis susiduriama švietimo lauke, ir transformuoti savo žinojimą ir gebėjimus į oficialius kredencialus – aukštąjį išsilavinimą. Pirminis kultūrinis kapitalas įgyjamas šeimoje, o mokykla suteikia labiau racionalizuotą, akademizuotą kultūrinį kapitalą, kuris skiriasi nuo to, kuris įgyjamas šeimoje. Jei šeimoje neįgytas pirminis kultūrinis kapitalas ar jis nėra toks, koks vertinamas švietimo lauke, jis gali būti vystomas per individo savitą, refleksyvią, kurie leidžia iki tam tikro laipsnio kontroliuoti kai kuriuos individo galimybes determinuojančius veiksnius.
2. Socialiai pažeidžiamų asmenų kultūrinis kapitalas formalaus ugdymo pradžioje buvo panašus į žemesnių socialinių klasių kultūrinį kapitalą: jų kultūrinės praktikos buvo retos, jie nesuprato mokykloje vyraujančios tvarkos, normų. Švietimo laukas reikalavo iš individų: priimtinių normų, aktyvaus dalyvavimo pamokose, pastangų mokytis, tobulėjimo mokymėsi, gero mokymosi, mokyklos taisyklių laikymosi, visuomeniškumo. Socialiai pažeidžiami asmenys vystė savo kultūrinį kapitalą per: bendras praktikas su draugais, draugų palankias nuostatas, naudojimąsi savo aplinkoje esamais kultūriniais išteklių, knygų skaitymą, piešimą, būrelių, muzikos / dailės mokyklų lankymą, lankymąsi savo gyvenamojoje vietoje prieinamuose, dažniausiai nemokamuose kultūros renginiuose, įstaigose. Kultūrinio kapitalo vystymą galimai paskatino ir palankios šeimos nuostatos: šeima dažniausiai palaikydavo individo kultūrinius polinkius, skatino lankyti būrelius arba bent jau palaikė pačių individų iniciatyvą lankyti norimus būrelius, sudarė sąlygas mokymuisi ir kėlė aukštus lūkesčius vaiko mokymosi rezultatams. Socialiai pažeidžiami asmenys, norėdami pasiekti aukštų rezultatų švietimo lauke, dėjo daug pastangų mokantis. Formalaus mokymosi pabaigoje socialiai pažeidžiami asmenys, pasiekę aukštąjį išsilavinimą, jau atitiko švietimo lauko reikalavimus, kadangi jiems patiko mokytis, jie gaudavo aukštus įvertinimus, egzaminų rezultatus, suvokė studijavimą kaip normą.
3. Straipsnis praplečia žinojimą apie tai, kaip žemesnių socialinių klasių asmenys (arba straipsnio atveju – socialiai pažeidžiami asmenys) gali pritaikyti savo kultūrinį kapitalą prie švietimo lauko ir pasiekti

aukštus rezultatus švietimo lauke (t. y. įstoti į aukštojo mokslo studijas). Tam reikalingos ne tik individo valios pastangos kaip teigė Bourdieu (1986), bet ir šeimos nuostatos, palankios mokymuisi (mokslo vertinimas), individo socialinėje aplinkoje prieinamos kultūrinio ugdymo galimybės (pvz., būreliai, muzikos / dailės mokyklos, ekskursijos), palaikanti socialinė aplinka (pvz., ilgalaikių draugų turėjimas, mokytojų paskatinimas lankyti būrelius). Straipsnis patvirtina Lewis (1966) teiginį, kad individo galimybės priklauso ir nuo jo nusiteikimo, asmeninių resursų išnaudojimo, visgi matoma, kad individas veikia švietimo lauko reikalavimų rėmuose ir turi prie jų prisitaikyti norėdamas pasiekti aukštus rezultatus šiame lauke. Taip pat detaliau atskleidžia, kaip pasireiškia ir tam tikras socialinis kapitalas (Bourdieu, Wacquant, 1992; Putnam, 2000) (pvz., socialiai pažeidžiamų asmenų bendros praktikos su draugais, bendruomene). Straipsnis taip pat papildo Matulionio (2016), Žalimienės ir kitų autorių (2011) tyrimus atskleidžiamas subjektyvias socialiai pažeidžiamų asmenų praktikas, emancipaciją ir gyvenimo kelią švietimo lauke.

Straipsnyje nustatyti aspektai, kurie pasireiškė socialiai pažeidžiamų asmenų kelyje link aukštojo mokslo, todėl tolesniuose tyrimuose aktualu analizuoti, koks yra tų aspektų poveikis socialiai pažeidžiamų asmenų galimybėms studijuoti. Taip pat aktualu analizuoti ne tik kultūrinio, bet ir socialinio, ekonominio kapitalų rolę švietimo lauke, institucines sąlygas skirtingoms visuomenės grupėms pasiekti aukštojo mokslo studijas.

Literatūra

1. Adhikari, B., Lovett, J. C. (2006). Institutions and collective action: does heterogeneity matter in community-based resource management?. *The Journal of Development Studies*, 42(3), 426-445. <https://doi.org/10.1080/00220380600576201>
2. Aleksandravičiūtė, B., Jakštys, R., Kalinauskaitė, R., Mačiukaitė-Žvinienė, S., Pauliukaitė, Ž., Šaukeckienė, V., Umbrasaitė, J. (2014). Lietuvos studijų būklės apžvalga (Review of Lithuanian Study Condition). Vilnius: Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras. Prieiga per internetą: http://mosta.lt/images/leidiniai/Lietuvos_studiju_bu_kles_apzvalga_2014.pdf
3. Arends, R. I. (1998). *Mokomės mokyti*. Vilnius: Margi raštai.
4. Bellandi, M., Campus, D., Carraro, A., Santini, E. (2020). Accumulation of cultural capital at the intersection of socio demographic features and productive specializations. *Journal of Cultural Economics*. 44: 1-34. <https://doi.org/10.1007/s10824-019-09348-1>
5. Bennet, T., Savage, M., Silva, E. B. (2009). *Culture, Class, Distinction*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203930571>
6. Bodovski, K., Jeon, H., Byun, S. Y. (2017). Cultural capital and academic achievement in post-socialist Eastern Europe. *British Journal of sociology of Education*. 38(6), 887-907. <https://doi.org/10.1080/01425692.2016.1202746>
7. Bourdieu, P. (1997). The forms of capital. In: Halsey AH, Lauder H, Brown P, et al. (eds) *Education: Culture, Economy, Society*, 46-58. Oxford: Oxford University Press.
8. Bourdieu, P., Passeron, J. C. (1981). *Reproduction: elements for a theory of the teaching system*. Newbury Park: SAGE Publications.
9. Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. Abingdon: Routledge.
10. Bourdieu, P. (1986). The force of law: Toward a sociology of the juridical field, 38, 805.
11. Bourdieu, P., Wacquant, L. J. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Chicago: University of Chicago press.
12. Brazienė, R.. 2002. Socialinių sluoksnių formavimasis nepriklausomoje Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*. 23(2), 119-127.
13. Burke, P. J., Wilkins, A. (2015). Widening participation in higher education: The role of professional and social class identities and commitments. *British Journal of Sociology of Education*, 36(3), 434-452. <https://doi.org/10.1080/01425692.2013.829742>
14. Castel, R. (2005). *As metamorfoses da questão social: uma crônica do salário*. Petrópolis: Vozes.

15. Conley, D. (2001). A room of one's own? Housing and social stratification. *Sociological Forum*, 16(2), 263- 280. <https://doi.org/10.1023/A:1011052701810>
16. European Commission/EACEA/Eurydice. (2019). Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe - 2019 Edition. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
17. EBPO - Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (angl. Organization of Economic Cooperation and Development) (2016). Education at a Glance 2016: OECD Indicators. Prieiga per internetą: https://read.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2016_eag-2016-en#page3 . <https://doi.org/10.1787/eag-2016-en>
18. - EBPO - Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (angl. Organization of Economic Cooperation and Development) (2017). Education in Lithuania: Tertiary education in Lithuania. Prieiga per internetą: https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-in-lithuania/tertiary-education-in-lithuania_9789264281486-9-en. <https://doi.org/10.1787/9789264281486-en>
19. Giddens, A. (2005). The emergence of life politics. *Contemporary sociological thought: Themes and perspectives*, 347-356. Toronto: Canadian Scholars' Press Inc.
20. Howlett, M. (2022). Looking at the „field“ through a Zoom lens: Methodological reflections on conducting online research during a global pandemic. *Qualitative research*. 22 (3), p. 387-402. <https://doi.org/10.1177/1468794120985691>
21. Jenner, B, Myers, K. (2019). Intimacy, rapport, and exceptional disclosure: a comparison on in-person and mediated interview contexts. *International Journal of Social Research Methodology. Qualitative Research*. 22(2), p.165-177. <https://doi.org/10.1080/13645579.2018.1512694>
22. Johnston, H. (2010). Pathways to College: What High Schools Can Do to Prepare Students for College Admission and Academic Success in Higher Education. Education Partnerships, Inc. Prieiga per internetą: <https://eric.ed.gov/?id=ED538410> .
23. Kalvaitis, A. (1993). Socialinio mobilumo švietimo pagalba galimybės. *Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir dabartis*. Kaunas: Technologija.
24. Kozol, J. (1993). *Savage inequalities: Children in Americas Schools*. New York: Crow.
25. Leonavičius, V. (2011). Dėl aukštojo mokslo sociologijos objekto. *Andragogika*, (1), 105-118.
26. Lewis, O. (1966). The culture of poverty. Prieiga per internetą http://lchc.ucsd.edu/MCA/Mail/xmcamail.2010_11_dir/pdfKPNFlustp6.pdf .
27. Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd-Reichling, E., & Patsios, D. (2007). The multi-dimensional analysis of social exclusion. Prieiga per internetą: <https://repository.uel.ac.uk/item/8666q>
28. Lietuvos statistikos departamentas (LSD). 2016. Švietimas Lietuvoje 2015. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/statistikos-leidiniu-katalogas/?publication=23298>.
29. Liutkevi, O. (2015). Socialinės atskirties vaikų ir jaunimo tinkamų socialinių sprendimų paieška integracijos į visuomenę procese. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*. 15(1). <https://doi.org/10.7220/2029-5820.15.1.7>
30. Lisauskienė, D., Rimkevičienė, V. (2019). Mažiau galimybių turinčio jaunimo rizikingas elgesys neformalioje (laisvalaikio) aplinkoje ir jo prevencinės priemonės. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 45-62. <https://doi.org/10.7220/2029-5820.24.2.3>
31. Luobikienė, I. (2016). The Assessment of Social Justice in Lithuanian Education in the Context of Welfare State Conception. In *Rural Environment. Education. Personality (REEP): proceedings of the 8th international scientific conference* (pp. 13-14).
32. Matulionis, A. V. (2016). Visuomenės socialinės struktūros tyrimo pūjviai. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*, 7.
33. Matulionis, A. V., Maniukaitė, G., Trinkūnienė, I., Krukauskienė, E., Liutikas, D. (2010). Lietuvos studentijos socialinio portreto bruožai. Vilnius: Lietuvos Socialinių Tyrimų Centras.
34. Mikutavičienė, I. (2009). Švietimo ir socialinės nelygybės sąveikos fenomenas: Lietuvos kontekstas. *Daktaro disertacija*. Vytauto Didžiojo universitetas.
35. Nunn, A., Johnson, S., Monro, S., Bickerstaffe, T., Kelsey, S. (2007). *Factors influencing social mobility*. The Policy Research Institute. New York: Crown.
36. Platūkytė, E. (2020). Tarpgeneracinis socialinis mobilumas: 1970-1984 m. kartos socialinio ir kultūrinio kapitalo reprodukcija. *Kultūra ir visuomenė*. 2020(2), 77-103. <https://doi.org/10.7220/2335-8777.11.2.4>

37. Quinn, J. (2004). Understanding working-class' drop-out'from higher education through a sociocultural lens: Cultural narratives and local contexts. *International Studies in Sociology of Education*, 14(1), 57-74. <https://doi.org/10.1080/09620210400200119>
38. Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster. <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
39. Ranci, C. (2002). *Le nuove disuguaglianze sociali in Italia*. Bologna: Il Mulino.
40. Sen, A. (2000). Social justice and the distribution of income. *Handbook of income distribution*, 1, 59-85. [https://doi.org/10.1016/S1574-0056\(00\)80004-4](https://doi.org/10.1016/S1574-0056(00)80004-4)
41. Serna, G. R., Woulfe, R. (2017). Social Reproduction and College Access: Current Evidence, Context, and Potential Alternatives. *Critical Questions in Education*, 8(1), 1-16.
42. Strateginių studijų centras, Pilietinės visuomenės institutas. (2007). *Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos*. Vilnius: Versus aureus.
43. Skurdo mažinimo organizacijų tinklas. (2022). Skurdas ir socialinė atskirtis 2022. Prieiga per internetą: <https://www.smtinklas.lt/metine-skurdo-ir-socialines-atskirties-apzvalga/> .
44. Taljūnaitė, M. (2004). Pilietybė ir socialinė atskirtis šiuolaikinėje Europoje. *Filosofija. Sociologija*, 4, 46-49.
45. Trakšėlys, K. (2009). Švietimas ir kultūrinė reprodukcija. *Tiltai*, (1), 125-133.
46. Trakšėlys, K. (2015). Žmogaus gerovės kūrimas transformuotoje visuomenėje: švietimo prieinamumo principas. *Filosofija. Sociologija*, 26(2), 129-134.
47. Vyriausybės strateginės analizės centras (STRATA). (2020a). Kaip skirtingo SES moksleiviams sukurti lygias galimybes įgyti aukštąjį išsilavinimą. Aukštojo mokslo prieinamumas. Prieiga per internetą: <https://strata.gov.lt/tyrimu-ataskaitos/#2020> .
48. Vyriausybės strateginės analizės centras (STRATA). (2020b). Universitetas, kolegija ar profesinio mokymo įstaiga? Požiūris, patrauklumas, pasirinkimas. Dešimtokų, dvyliktokų ir tėvų apklausa ataskaita. Prieiga per internetą: <https://strata.gov.lt/tyrimu-ataskaitos/#2020> .
49. Vyriausybės strateginės analizės centras (STRATA). 2022. Lietuvos žmogiškojo kapitalo būklės apžvalga. Prieiga per internetą: <https://strata.gov.lt/tyrimu-ataskaitos/#2022> .
50. Žalimienė, L., Lazutka, R., Skučienė, D., Aidukaitė, J., Jolita, K., Navickė, J., Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. (2011). Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas. Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
51. Zabulionis, A. (2020). Tarptautinio švietimo tyrimo OECD PISA Lietuvos ir kaimyninių šalių duomenų tikslinė antrinė analizė. Prieiga per internetą: <https://www.nsa.smm.lt/2020/09/30/skelbiama-dr-algirdo-zabulionio-atlikta-tarptautinio-svietimo-tyrimo-oecd-pisa-2018-m-lietuvos-ir-kaimyniniu-saliu-duomenu-tiksline-antrine-analize/>

Asta Dilytė-Kotenko

THE PATH OF SOCIALLY VULNERABLE PERSONS TOWARDS HIGHER EDUCATION: THE CULTURAL CAPITAL AND ITS' FORMATION

Summary. *Equal opportunities in the education system is a valuable measure for reducing inequality in society. Individuals from low-income families, ethnic minority groups, living in rural areas, persons with disabilities may experience difficulties in education due to lack of cultural capital. They are understood as socially vulnerable persons in this article. The purpose of the article is to determine the cultural capital of socially vulnerable persons who achieved higher education, and how it developed. To achieve that goal, a study was conducted that uses semi-structured interviews with socially vulnerable persons who have achieved higher education. The results of the study show that the cultural capital of informant's did not meet the requirements of the educational field (for example, requirement to comply with norms and rules, show effort to learn, actively participate in lessons) at the beginning of their education. Informants had just a few cultural*

practices and objects, they didn't understand school norms and rules. In the course of learning their cultural capital was developed through: shared practices with friends, positive example and encouragement of their friends and family, usage of existing cultural objects in one's environment, cultural practises. Informants had to put a lot of effort into learning and limit themselves, hide their social origin so that it would not betray their difference from their peers. At the end of formal education, informants had already adapted their cultural capital to the field of education (they received good grades, wanted to continue studying). The article expands the knowledge about the process of cultural capital development, the experience of socially vulnerable persons in the field of education.

Asta Dilytė-Kotenko, sociologijos mokslo krypties doktorantė,
Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos Institutas, Vilnius, Lietuva.
El. p.: asta.dilyte@lcss.lt

Asta Dilytė-Kotenko, PhD student in sociology,
Institute of Sociology at the Lithuanian Centre for Social Sciences, Vilnius, Lithuania
E-mail: asta.dilyte@lcss.lt

